מערך שיעור גמרא | מסכת ברכות, דף ב ע"א

"מֵאֵימָתַי?" המשנה הראשונה בש"ס, ולמה מתחילים בערב

קהל יעד: כיתות ז'-ט' · משך: 45 דקות · נלווה: דף עבודה לתלמיד · שיעור 1 מתוך 3

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת וויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י ושולחן ערוך: ספריא.

מטרות השיעור

- התלמידים יכירו את המשנה הפותחת את הש"ס: מתי מתחיל זמן קריאת שמע של ערבית, ושלוש השיטות עד מתי אפשר לקרוא (רבי אליעזר, חכמים, רבן גמליאל).
- התלמידים יבינו את המעשה בבני רבן גמליאל ואת הרעיון "כדי להרחיק אדם מן העבירה": למה חכמים קבעו זמן מוקדם מהזמן האמיתי.
- התלמידים יזהו בגמרא שתי שאלות ("תנא היכא קאי?" ו"מאי שנא דתני בערבית ברישא?") ואת התשובות להן: הפסוק "בשכבך ובקומך" ובריאת העולם.
- התלמידים יכירו את ההלכה למעשה: שולחן ערוך אורח חיים סימן רלה סעיף ג.

מהלך השיעור בקצרה

שלב	מה עושים	זמן
1	פתיחה: מתי מתחיל יום חדש?	5 דקות
2	המשנה: מאימתי ועד מתי? שלוש שיטות	12 דקות
3	מעשה בבני רבן גמליאל ו"להרחיק אדם מן העבירה"	8 דקות
4	הגמרא: "תנא היכא קאי" ו"ערבית ברישא"	13 דקות
5	סיכום, הלכה למעשה ודף עבודה	7 דקות
	סה"כ	**45 דקות**

ציוד: לוח, דף עבודה לכל תלמיד. מומלץ לשרטט על הלוח ציר זמן של הלילה ולהשאיר אותו לשיעור הבא.

פתיחה (5 דקות): מתי מתחיל יום חדש?

שואלים את הכיתה: **מתי מתחיל יום חדש?** בחצות, כשהשעון מתחלף ל-00:00? כשמתעוררים בבוקר? כשהשמש שוקעת? כותבים את התשובות על הלוח.

ממשיכים: מתי מתחילה שבת? מתי מתחיל יום כיפור? (בערב.) מתברר שבלוח העברי היום מתחיל בערב. היום נפתח את הש"ס, את התלמוד כולו, ונגלה שגם הוא מתחיל דווקא בערב, ונבין למה.

> **טיפ למורה:** כדאי להזכיר בקצרה מהי קריאת שמע: שלוש פרשיות מהתורה ("שמע ישראל", "והיה אם שמוע", "ויאמר") שקוראים פעמיים ביום, בערב ובבוקר. רבים מהתלמידים אומרים קריאת שמע על המיטה בלי לדעת שזו מצווה עם זמנים.

שלב א (12 דקות): המשנה, מאימתי ועד מתי?

קוראים יחד את תחילת המשנה. מבקשים מהתלמידים לסמן בצבע אחד **מתי מתחילים** ובצבע אחר **עד מתי** אפשר לקרוא.

משנה, ברכות ב ע"א

מֵאֵימָתַי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בָּעַרְבִין? מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִים לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן. עַד סוֹף הָאַשְׁמוּרָה הָרִאשׁוֹנָה. דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: עַד חֲצוֹת. רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר.

מאימתי מתחילים? "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן". מסבירים: תרומה היא חלק מהיבול שניתן לכהן, ומותר לאכול אותה רק בטהרה. רש"י מסביר: מדובר ב"כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן", כלומר כהן שנטמא, טבל במקווה וחיכה עד הערב, ורק אז מותר לו לאכול. בשיעור הבא נגלה מתי בדיוק זה קורה (רמז: כשהכוכבים יוצאים).

עד מתי? משרטטים על הלוח ציר זמן של הלילה ומסמנים עליו את שלוש השיטות:

מי?	עד מתי?	הסבר
רבי אליעזר	עד סוף האשמורה הראשונה	רש"י: "שליש הלילה". אחר כך כבר לא נקרא "זמן שכיבה", זמן שאנשים הולכים לישון.
חכמים	עד חצות	באמצע הלילה.
רבן גמליאל	עד שיעלה עמוד השחר	רש"י: "שכל הלילה קרוי זמן שכיבה". כל עוד לילה, אנשים ישנים.

שאלה לכיתה: על מה מתווכחים? (כולם מסכימים שקוראים "בשכבך", בזמן השכיבה. השאלה היא כמה זמן נחשב "זמן שכיבה": רק תחילת הלילה, או כל הלילה.)

ציר זמן ללוח: שקיעה ← צאת הכוכבים (תחילת הזמן) ← סוף האשמורה הראשונה (רבי אליעזר) ← חצות (חכמים) ← עלות השחר (רבן גמליאל). "אשמורה" היא משמרת של שמירה בלילה, ולפי רש"י האשמורה הראשונה היא שליש הלילה.

שלב ב (8 דקות): מעשה בבני רבן גמליאל

משנה, ברכות ב ע"א (המשך)

מַעֲשֶׂה וּבָאוּ בָנָיו מִבֵּית הַמִּשְׁתֶּה, אָמְרוּ לוֹ: לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמַע, אָמַר לָהֶם: אִם לֹא עָלָה עַמּוּד הַשַּׁחַר חַיָּיבִין אַתֶּם לִקְרוֹת. וְלֹא זוֹ בִלְבַד אָמְרוּ, אֶלָּא כָּל מַה שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "עַד חֲצוֹת", מִצְוָתָן עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר. הֶקְטֵר חֲלָבִים וְאֵבָרִים, מִצְוָתָן עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר וְכָל הַנֶּאֱכָלִים לְיוֹם אֶחָד, מִצְוָתָן עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר. אִם כֵּן, לָמָּה אָמְרוּ חֲכָמִים "עַד חֲצוֹת" — כְּדֵי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבֵירָה:

מספרים את הסיפור במילים פשוטות: הבנים של רבן גמליאל חזרו מחתונה ("בית המשתה") מאוחר בלילה, אחרי חצות, ולא קראו קריאת שמע. רבן גמליאל אמר להם: עוד לא עלה השחר, אתם חייבים לקרוא.

ואז הוא מגלה סוד: לא רק בקריאת שמע. בכל מקום שחכמים אמרו "עד חצות", המצווה באמת נמשכת עד עלות השחר. הוא מביא שתי דוגמאות מבית המקדש: הקטרת חלקי הקרבנות על המזבח, וקרבנות שנאכלים ליום אחד (רש"י: "כגון חטאת ואשם").

שאלה לכיתה: אם הזמן האמיתי הוא עד עלות השחר, למה חכמים אמרו "עד חצות"?

> **"כדי להרחיק אדם מן העבירה"**. רש"י: "לזרז את האדם שלא יאמר יש לי עוד שהות ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן". מי שחושב שיש לו את כל הלילה, עלול להירדם ולפספס. מי שיודע שיש לו רק עד חצות, ממהר.

מבקשים דוגמאות מהחיים: הורים שאומרים "להיות בבית ב-10" כשהגבול האמיתי מאוחר יותר; מורה שקובע הגשה ליום חמישי כדי שלא נגיש באיחור ביום ראשון. זה נקרא **סייג**: גדר שמרחיקה אותנו מהטעות.

> **הערה למורה:** רש"י מציין שבהקטר חלבים ואברים חכמים לא אמרו "עד חצות" כלל; המשנה מביאה אותם רק כדי ללמד שכל מה שמצוותו בלילה, כשר כל הלילה. אין צורך להיכנס לזה בכיתה.

שלב ג (13 דקות): הגמרא, "תנא היכא קאי?"

> גמרא, ברכות ב ע"א
>
> **גְּמָ׳ תַּנָּא הֵיכָא קָאֵי דְּקָתָנֵי ״מֵאֵימָתַי״? וְתוּ: מַאי שְׁנָא דְּתָנֵי בְּעַרְבִית בְּרֵישָׁא? לִתְנֵי דְּשַׁחֲרִית בְּרֵישָׁא! תַּנָּא אַקְּרָא קָאֵי, דִּכְתִיב: ״בְּשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ״. וְהָכִי קָתָנֵי: זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע דִּשְׁכִיבָה אֵימַת? — מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן. וְאֵי בָּעֵית אֵימָא: יָלִיף מִבְּרִיָּיתוֹ שֶׁל עוֹלָם, דִּכְתִיב: ״וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד״.**

מתרגמים יחד: **תנא היכא קאי** = "איפה התנא (מחבר המשנה) עומד". המשנה שואלת "מאימתי?" כאילו כבר ידוע לנו שיש חובה לקרוא קריאת שמע. אבל זו המשנה הראשונה! מאיפה אנחנו יודעים שיש חובה?

וְתוּ = ועוד שאלה: למה המשנה מתחילה בערבית, ולא בשחרית?

	השאלה	התשובה
קושיה 1	מאיפה ידוע שיש חובה לקרוא? ("תנא היכא קאי")	"תנא אקרא קאי": המשנה סומכת על הפסוק "בשכבך ובקומך" (דברים ו, ז).
קושיה 2	למה ערבית לפני שחרית? ("מאי שנא")	תשובה א: בפסוק "בשכבך" בא לפני "ובקומך". תשובה ב ("ואי בעית אימא"): מבריאת העולם, "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד".

מראים את הפסוק במלואו: "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ". שואלים: מה בא קודם בפסוק, השכיבה או הקימה?

המשך הגמרא: והברכות?

> גמרא, ברכות ב ע"א
>
> **אִי הָכִי, סֵיפָא דְּקָתָנֵי ״בַּשַּׁחַר מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ, בָּעֶרֶב מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם לְפָנֶיהָ וּשְׁתַּיִם לְאַחֲרֶיהָ״, לִתְנֵי דְּעַרְבִית בְּרֵישָׁא! תַּנָּא פָּתַח בְּעַרְבִית, וַהֲדַר תָּנֵי בְּשַׁחֲרִית, עַד דְּקָאֵי בְּשַׁחֲרִית, פָּרֵישׁ מִילֵּי דְּשַׁחֲרִית, וַהֲדַר פָּרֵישׁ מִילֵּי דְּעַרְבִית.**

הגמרא מקשה: אם הערב קודם, למה בהמשך הפרק (משנה בדף יא ע"א) המשנה מתארת קודם את ברכות הבוקר ("בשחר") ורק אחר כך את ברכות הערב? התשובה: התנא פתח בערבית, אחר כך עבר לשחרית (המשנה בדף ט ע"ב, השיעור השלישי שלנו), וכיוון שכבר עסק בשחרית, המשיך והסביר את ענייני שחרית, ורק אחר כך חזר לערבית.

טיפ למורה: זו הזדמנות טובה ללמד את מבנה הגמרא: **קושיה** (שאלה שמקשה על המשנה) ו**תירוץ** (תשובה). אפשר לבקש מהתלמידים לסמן בשוליים ק' ות' ליד כל חלק. "ואי בעית אימא" = "ואם תרצה, אמור": תירוץ נוסף.

סיכום והלכה למעשה (7 דקות)

חוזרים על ציר הזמן שעל הלוח. שואלים: לפי מי נפסקה ההלכה? קוראים את השולחן ערוך:

> שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רלה, סעיף ג
>
> **לכתחלה צריך לקרות ק"ש מיד בצאת הככבים וזמנה עד חצי הלילה ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר יצא י"ח:**

בשורה התחתונה: לכתחילה קוראים קריאת שמע של ערבית מיד בצאת הכוכבים, ועד חצות (כחכמים, "להרחיק אדם מן העבירה"). מי שאיחר וקרא לפני עלות השחר, יצא ידי חובה (כרבן גמליאל).

מחלקים את דף העבודה. חלקים א-ב בכיתה, חלקים ג-ד לבית או לשיעור הבא.

שאלות לדיון

1. הש"ס כולו נפתח בשאלה על קריאת שמע, ולא על נושא אחר. למה, לדעתכם, בחרו לפתוח דווקא בה?
2. רבן גמליאל אמר לבניו "חייבין אתם לקרות", למרות שחזרו מאוחר משמחה. מה זה מלמד על היחס בין שמחה לבין מצוות?
3. האם "סייג" (כמו "עד חצות") עוזר לכם, או דווקא גורם לכם לזלזל? מתי גבול מוקדם עוזר?

מפתח תשובות לדף העבודה

חלק א (השלמת חסר): א. בְּתִרוּמָתָן · ב. הָאַשְׁמוּרָה · ג. חֲצוֹת · ד. עַמּוּד הַשַּׁחַר · ה. הַמִּשְׁתֶּה · ו. לְהַרְחִיק · ז. אַקְרָא · ח. עֶרֶב. המילה המיותרת: הַיּוֹם.

חלק ב (טבלה): רבי אליעזר: עד סוף האשמורה הראשונה, כי אחר כך כבר אין "זמן שכיבה" (רש"י: שליש הלילה). חכמים: עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. רבן גמליאל: עד שיעלה עמוד השחר, כי כל הלילה הוא זמן שכיבה; ראיה: המעשה בבניו.

חלק ג, מילון: תַּנָּא = מחבר המשנה · הֵיכָא קָאֵי = איפה הוא עומד, על מה הוא סומך · וְתוּ = ועוד · מַאי שְׁנָא = מה שונה, למה · בְּרֵישָׁא = בהתחלה, קודם · אַקְרָא = על הפסוק · וְאִי בָּעֵית אֵימָא = ואם תרצה, אמור (תירוץ נוסף).

חלק ג, שאלות הבנה:

1. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן: כהנים שנטמאו, טבלו וחיכו לערב (רש"י).
2. חזרו מבית המשתה (חתונה) ולא קראו קריאת שמע. רבן גמליאל אמר: אם עוד לא עלה עמוד השחר, אתם חייבים לקרוא.
3. כדי להרחיק אדם מן העבירה: כדי שלא יאמר "יש לי עוד זמן" ובינתיים יעלה השחר והזמן יעבור.
4. "תנא אקרא קאי": המשנה סומכת על הפסוק "בשכבך ובקומך", ולכן יודעים שיש חובה ושואלים רק "מאימתי".
5. תשובה א: בפסוק "בשכבך" (ערב) קודם ל"ובקומך" (בוקר). תשובה ב: בבריאת העולם "ויהי ערב ויהי בקר", הערב קודם.

חלק ד: תשובה פתוחה. מחפשים: דוגמה ברורה לגבול מוקדם, והסבר איך הוא מונע טעות (כמו "עד חצות" שמונע לפספס את הזמן).